

DE LA PARALELISMUL PSIHO-FIZIC PÂNĂ „DINCOLO DE ZĂRI”

TITUS LATES

Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

From Psychophysical Parallelism to “Beyond the horizon”. In this paper I briefly outline the evolution of Ion Petrovici’s conception of spirit (soul) and body (largely using his own words), from the critique of the psychophysical parallelism in his doctoral dissertation published in 1905, to the conception he articulated in the conference on immortality “Dincolo de zare” [Beyond the horizon], held at the Romanian Athenaeum in 1939. Immediately after the publication of the thesis, Petrovici disagreed with the solution offered by the monism of pure experience in an article with the same name (“Monismul ‘experienței pure’” [The monism of ‘pure experience’] from 1907) and then inclined to look at “matter” and “spirit” as aspects of a third reality, at the end of the article “Spiritualismul” [The spiritualism], published in *Noi cercetări filosofice* [New Philosophical Researches] (1911). In the above-mentioned conference, starting from the finding that the idea of parallelism and correspondence between spirit and body are no longer as perfect as they seemed, he argues, based on new scientific discoveries (some proved to be pseudo-scientific), in favour of a possible existence of spirit on its own, dissolved and liberated from the body (through death).

Keywords: spirit (soul); body; psychophysical parallelism; dualism; monism; spiritualism.

După susținerea și publicarea tezei sale de doctorat – *Paralelismul psiho-fisic* (1905)¹ – Ion Petrovici a fost confruntat cu două atitudini nefavorabile față de modul de tratare a subiectului: din partea lui G. Bogdan-Duică și D. C. Nădejde.

Primului i-a răspuns printr-un amplu articol intitulat „Spirit și corp”, publicat în *Revista generală a învățământului*². Celui de-al doilea i-a răspuns în revista *Cultura română* de la Iași³. În aceste articole polemice, Petrovici și-a precizat și și-a apărat poziția pe care a continuat să o dezvolte și să o nuanțeze, ținând cont de noi și noi problematizări și descoperiri.

¹ Ioan Petrovici, *Paralelismul psiho-fisic*, București, Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1905. Lucrarea a fost reluată în volumul: Ion Petrovici, *Filosofie și metafizică*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Craiova, Aius PrintEd, 2007, pp. 57–110.

² I. Petrovici, „Spirit și corp”, *Revista generală a învățământului*, anul I, nr. 8, 1906, pp. 599–604, și nr. 9, 1906, pp. 692–699. Cuprins în volumul: Ion Petrovici, *Filosofie și metafizică*, ed. cit., pp. 111–126, și în: Nicolae Scurtu, *Titu Maiorescu în corespondență cu Ion Petrovici: completări edificatoare*, București, Editura Ars Docendi, 2017, pp. 137–151. Reeditat, împreună cu articolele polemice ale lui G. Bogdan-Duică, în: *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XVI: *Relația minte-corp*, București, Editura Academiei Române, 2020, pp. 191–201.

³ I. Petrovici, „Răspuns la o amabilitate (a D-lui D. C. Nădejde)”, *Cultura română* (Iași), anul IV, nr 4, 1907.

DEZACORDUL CU SOLUȚIA MONISMULUI „EXPERIENȚEI PURE”

În aceeași revistă în care i-a răspuns lui D. C. Nădejde, începând cu numărul următor, Petrovici a completat într-un fel tabloul expunerilor critice a diferitelor poziții privind paralelismul psihofizic, prin articolul intitulat „Monismul «experienței pure»”⁴.

Petrovici reia, la început, ideea că „Problema relațiunii dintre spirit și corp, alcătuiește [...] problema centrală a oricărei filosofii, – care își urmărește cu adevărat menirea, – reprezentând chestiunea unificării supreme, a fenomenelor parțial unificate” și rezumă situațiile discutate deja de el până atunci:

S-au propus trei soluții, singurele cu putință: reducerea spiritului la materie, fie că consideri pe primul ca o materie fals percepută, fie că îl socoți ca un efect al materiei (Materialismul), reducerea materiei la Spirit (Spiritualismul) și în fine însumarea acestor două realități, experimental ultime și unice, sub noțiunea unei a treia realități transcendente, numită îndeobște substanță.

Apoi spune:

O direcție cu totul deosebită urmează Monismul experienței pure. Aici nu mai este vorba de a reduce spiritul la materie, ori a subordona materia spiritului, nici a săvârși unificarea urmărită adăogând o substanță transcendentă, față de care spiritul și materia să fie atribute sau manifestări. Aici calea unificării este cu desăvârșire alta: a declara toate aceste noțiuni distincte ca obiectiv inexistente; a arăta că toate despicărilor făcute în masa existenței date sunt ale minții *noastre*; a restabili, într-o vorbă, unitatea anterioară diviziunilor factice și până la un punct arbitrar ale intelectului nostru, unitatea dată obiectiv intuiției noastre; a rămâne la datele experienței pure, care ne înfățișează un *singur* univers, o *singură* natură și pe care noi ulterior după puncte de vedere subiective o divizăm și îmbucătățim, falsificând cu aceasta realitatea obiectivă așa cum este dată. Așadar monismul, nu e nevoie și nu trebuiește să-l dobândim, suindu-ne înainte, ci coborându-ne înapoi. Nu prin făurire de noțiuni din ce în ce mai comprehensive care să subsume noțiunile mai puțin cuprinzătoare, ori prin lărgirea vreuneia din ele, ci prin înlăturarea tuturor, ca adaosuri arbitrar, și cu aceasta prin întoarcerea la starea naturală a experienței pure.

După ce dă cuvântul unuia dintre cei doi principali inițiatori ai monismului „experienței pure”, Mach („al cărui nume în această privire a rămas legat de cel al lui Avenarius, tot în felul în care au rămas de pildă alăturate numele lui Kant și al lui Laplace”), care tăgăduiește că eterogenitatea dintre spirit și corp ar fi obiectiv legitimată⁵, Petrovici își exprimă îndoiala față de argumentarea acestuia din care rezultă că „dacă prin vreo împrejurare un om ar fi putut să trăiască izolat, fără tovarăși, el n-ar fi făcut niciodată distincție între spirit și corp”. Mach susține, după cum spune Petrovici, că

această distincțiune [între spirit și corp] a izvorât în urma contactului dintre oameni. Prin acest contact individul a fost constrâns să atribuie semenilor săi o conștiință pe care

⁴ I. Petrovici, „Monismul «experienței pure»”, *Cultura română* (Iași), anul IV, no. 5, 1907, pp. 199–204; no. 6, 1907, pp. 248–253. Inclus în volumul: I. Petrovici, *Cercetări filosofice*, Iași, Tipografia „Dacia” Iliescu, Grossu & Comp., 1907, pp. 121–134; ed. a doua, București, Tipografia Ion C. Văcărescu, 1926, pp. 131–147. Inclus în volumul: Ion Petrovici, *Filosofie și metafizică*, ed. cit., pp. 136–146.

⁵ Petrovici citează din lucrarea lui E. Mach, *Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Forschung*, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1905, p. 451.

Însă n-o putea percepe și cu aceasta a împărțit realitatea dată la început unitară, în două mari categorii: fenomene percepute de toți: fizice, și fenomene percepute de unul singur: sufletești.

Dar Petrovici se întreabă: „Nu este mai firesc să admiți tocmai contrariul, că din contactul cu ceilalți oameni, experiența s-a îmbogățit, s-a completat? Nu e absurd că omul *izolat*, cu o experiență fatal limitată, cu o intuiție cu necesitate îngustă, are o mai adecvată cunoaștere a adevărului obiectiv?”

Petrovici apropie concepția dezvoltată de Mach și Avenarius de cea a lui Wilhelm Wundt, care deși „în cele mai multe privințe e adversarul lor, stă foarte aproape de ei”:

Spiritul și materia nu alcătuiesc, după Wundt, două domenii deosebite, două domenii cu un cuprins diferit. Există o *singură* experiență, pe care *noi* o putem privi și o privim din două puncte de vedere.

Citând din *Grundriss der Psychologie*⁶, Petrovici găsește că „avem în explicarea lui Wundt o bază identică cu aceea a lui Mach” și cercetează „și această formulă monistă a lui W. Wundt”.

În partea a doua a articolului, Petrovici susține că „cu tot atâta temei, cu care declarăm diviziunile făcute ca opera noastră, putem susține și contrariul, anume *unitatea* realității este opera noastră, pe când obiectiv n-ar exista decât fenomene dispartate”.

Petrovici consideră că poziția lui Mach putea fi admisă „câtă vreme domina în psihologie, teoria facultăților distincte, câtă vreme sensibilitatea era de-o parte, și intelectul de altă parte”, deoarece „dacă admiteai prealabil că datele sensibilității conțineau adevărul, intelectul fiind o forță distinctă, nu era exclusă posibilitatea de a concepe această forță, ca o forță rău făcătoare, care falsifică, care amăgește, care alterează”. Însă, după cum ne informează:

Astăzi această teorie s-a abandonat. Procesele sufletești se înlănțuie, se transformă într-o mare parte unul într-altul. [...] Dacă dar psihologia ne spune că actele de percepere *intuitivă* se continuă, se *desăvârșesc* prin actele de judecată logică, atunci este peste putință să mai admitem că primele exprimă realitatea obiectivă adevărată, pe când cele de al doilea împărțind-o, exprimă numai puncte de vedere de ale noastre, inexistente obiectiv. E inadmisibil ca momentul ce întregeste percepțiunea să fie un moment care în loc să aprofundeze mai mult realitatea dată, să se abată de la înțelesul ei.

Astfel, după cum spune el, „Materialul unitar al percepțiunii date, măcinat de operații mai înalte, mă constrânge să ajung la două noțiuni eterogene, la spirit și la corp”.

În privința lui Wundt, Petrovici spune că:

peste tot, în lucrările sale străbate părerea corespondenței subiectivo-obiectivă, ca o idee fundamentală, așa că ea trebuie adăogată chiar acolo unde e înlăturată. Distincțiunii pe care o face subiectul între spirit și materie trebuie să-i corespundă și o deosebire, *obiectivă*. Nu sunt numai puncte de vedere ale noastre (sunt deosebiri reale).

⁶ Wilhelm Wundt, *Grundriss der Psychologie*, Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann, 1896. În 1907, lucrarea se afla la a opta ediție.

„Traducând în termeni obiectivi formula monismului experienței pure, se poate vedea că dânsa nu conține nici o soluție, nici o explicare” – spune Petrovici.

Există o singură realitate privită din două puncte de vedere, înseamnă traducând în termeni obiectivi – și ne este permis postulând corespondența – *există o singură realitate (sau experiență), cu două domenii deosebite, eterogene*. Ori această afirmație se reduce la o constatare de fapt. Atâta și nimic mai mult conține monismul (?) experienței pure, așa că dânsul nu conține o dezlegare, ci este dimpotrivă renunțarea la orice dezlegare ...

Într-o notă din numărul următor, Petrovici va preciza:

Concepțiunea filozofică cu titlul acesta, a cărei critică a format obiectul articolului trecut, căuta (în formula lui Wundt) să arate lumea fizică și cea sufletească, ca o *singură* realitate privită din două puncte de vedere. Din punct de vedere nemijlocit (și atunci aveam aspectul psihic) și din punct de vedere mijlocit (și aveam cu aceasta domeniul fizic). Alături de întâmpinările făcute, mi-a părut interesant de a face încă o observare și a adăoga cu aceasta încă o obiecțiune. Soluțiunea dată de „Monismul Experienței pure” presupune neapărat un lucru: Existența unei singure conștiințe, prin urmare Solipsismul. Numai în acest caz ai putea pretinde (trecând peste celelalte inconveniente) că există o singură realitate pe care o putem considera când mijlocit când nemijlocit, – având în prima dată lumea fizică și-a doua oară lumea sufletească. Numai atunci poți avea această serie de egalități: realitatea dată = una singură, fizic = mijlocit, psihic = nemijlocit. Când nu admiți însă concepția solipsistă, lucrurile se schimbă. În acest caz nu mai poți numi lumea psihică experiența *nemijlocită*, – deoarece sunt atâtea alte domenii psihice (conștiințele celorlalți), care *nu* îți sunt date nemijlocit... nici măcar mijlocit, cum sunt și îți pot fi date fenomenele materiale. Existența efectivă a altor conștiințe, inaccesibile decât lor însele, sunt încă o piedică însemnată pentru a se accepta explicarea: o *singură* experiență care se poate privi din două puncte de vedere.⁷

MATERIA ȘI SPIRITUL CA ASPECTE ALE UNEI A TREIA REALITĂȚI

În volumul *Noi cercetări filozofice* (1911), Petrovici a mai adăugat un articol care dezvoltă un capitol din *Paralelismul psihofizic*: „Spiritualismul”⁸.

În teza lui de doctorat, Petrovici s-a referit, în capitolul V, dedicat spiritualismului monist, la câțiva autori contemporani precum Hermann Lotze și Alfred Fouillée și a privit spiritualismul ca fiind „o doctrină altoită pe idealism”.

În acest articol se referă la spiritualism ca la „una din soluțiile metafizice posibile la întrebarea în ce consistă natura ultimă a universului”:

Este acea soluție care afirmă că esența realității, în orice caz factorul primordial al ei, ar fi de natură spirituală. Atunci și acea realitate eterogenă constatată în experiență, pe care am numit-o materie, și care se deosebește de spirit prin spațialitate, permanență etc., și

⁷ I. Petrovici, „Notă la Monismul experienței pure”, *Cultura română* (Iași), anul IV, nr. 7, 1907, p. 291. Nota nu a mai fost preluată în volumul *Cercetări filozofice* și nici în alte antologii ale articolului.

⁸ Ioan Petrovici, *Noi cercetări filozofice*, Iași, Tipografia „Dacia” P. & D. Iliescu, 1911, pp. 38–57. Autorul nu a mai inclus articolul în volumul retrospectiv *Cercetări filozofice* din 1936. E cuprins în volumul: Ion Petrovici, *Filosofie și metafizică*, ed. cit., pp. 158–174.

această realitate diferită se presupune că derivă tot din elemente sufletești, într-un cuvânt că are o bază spirituală.

Prin urmare, Petrovici privește concepția spiritualistă ca alcătuind „polul opus al materialismului, care afirmă dimpotrivă că singura realitate fundamentală este materia, iar viața sufletească un efect, sau cel mult un atribut accesoriu și inutil al ei”.

După părerea lui, „concepția spiritualismului a apărut relativ târziu pe scena filosofiei, mult mai târziu decât materialismul”, argumentând că spiritualismul este deosebit de *animism*, care ar putea fi identificat la omul primitiv, de *panpsihism*, reprezentat de Paracelsus sau Bruno, și de *hylozoism*, prezent la un autor contemporan precum Haeckel, și arătând că nu se poate susține că începutul spiritualismului coincide cu tăgăduirea lumii sensibile, cum s-a întâlnit în Școala eleată sau la „divinul Platon”. Astfel, el îl consideră pe Leibniz „cel dintâi filosof care reprezintă monismul spiritualist”⁹.

În expunerea de aici, el ia în considerare pe cei care „au adus argumente cu adevărat noi în favoarea acestei doctrine, argumente care constituie până astăzi principalele coloane de rezim ale teoriei”: Leibniz, Berkeley și Schopenhauer.

După ce arată argumentele de căpetenie ale teoriei spiritualiste, Petrovici deosebește câteva forme ale doctrinei, care, spune el, „nu pot fi neglijate chiar într-o expunere sumară ca a noastră”:

Sunt unele doctrine spiritualiste care concep materia ca un produs al spiritului, dar care odată produs reprezintă o realitate deplină, de sine stătătoare. Altele își imaginează materia numai ca o aparență a spiritului, fața pe care acesta o capătă răsfrânt într-o conștiință percepătoare. În primul caz materia nu e o aparență, ci un produs efectiv, o realitate pe care spiritul o scoate din sine, așa cum depune o flacără cărbunele funinginii. Materia astfel produsă este o realitate care există independent de perceperea unuia sau a altuia. În al doilea caz materia e o icoană pur subiectivă, și scoțând perceperea tuturor, nu mai rămâne dintr-însa nimic. Factorul transcendent al fenomenelor fizice, substratul lor continuu e de natură spirituală.

⁹ Ideea a fost susținută de Petrovici și în cursurile sale de istorie a filosofiei. În „O prelegere de istoria filosofiei”, ținută în ziua de 6 noiembrie 1940 la Facultatea de Filosofie și Litere din București, spunea: „Mai ales din cauza filosofiei carteziene, dar și în filosofia engleză, cu excepțiunea lui Hobbes, spiritul și materia rămăseseră complet izolate unul de cealaltă, erau complet eterogene; Descartes le și dăduse o definiție care excludea orice contact între ambele substanțe, deși a trebuit să recunoască legături efective între spirit și materie, acceptându-le ca un fapt de experiență, fără să-l putem teoretic explica. Prin urmare, spiritul și materia se izolaseră printr-o prăpastie, iar Leibniz a simțit nevoia să întindă o punte de la existența fizică la existența sufletească, o punte *naturală*, nu supranaturală (așa cum încercaseră Malebranche și Spinoza)”. Într-o notă, el explică: „Puntea în chestiune s-a creat concepându-se chiar esența materiei ca fiind de natură psihică. Prin aceasta Leibniz devine cel dintâi *spiritualist monist*”. Petrovici consideră ca o inadvertență afirmația lui Louis Reynaud din scrierea, pe care o numește „tendențioasă”, *Le Romantisme: ses origines anglo-germaniques* (1926), „care aruncă pe Leibniz în lagărul materialist și-l așează printre dușmanii spiritualismului și creștinismului”, fiind de părere că: „Dacă operația eventual ar mai merge cu un voluntarism orb și întunecat – căruia i s-ar putea găsi afinități materialiste, – lucrul pare imposibil cu un intelectualism ca acel al lui Leibniz, al cărui cosmos, de jos și până sus, e caracterizat printr-o năzuință continuă spre claritate și armonie. La Leibniz, unitatea dintre materie și spirit se face prin înobilizarea materiei; la materialiști, prin trivializarea spiritului”. (Textul a fost publicat în: *Convorbiri literare*, anul 73, nr. 2, 1941, pp. 133–143; citatele de mai sus, la p. 142; republicat în Ion Petrovici, *Misiunea filosofului*, ediție critică de Adrian Michiduță și Vasile Gogea, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2004.)

Despre prima dintre aceste direcții, care „atribuie materiei, cu toată origina spirituală, o realitate deplină”, Petrovici spune că „poate foarte lesne să degenereze în materialism”:

Dovadă că unii hegeliani au preferat până la urmă materialismul. Tot pe motivul că nu se admite înălăuntrul fenomenelor fizice factori spirituali care să alcătuiască esența, și din școala lui Berkeley au putut ieși filosofi care, în anume momente, manifestă tendințe materialiste. Așa de pildă Ziehen, cu toată profesiunea de imanentist¹⁰, a putut să fie trecut când e vorba de studiile sale psihologice în curentul materialist.¹¹

Petrovici își îndreaptă apoi analiza critică spre cea de-a doua direcție, care are „forma cea mai desăvârșită”, spunând că rămâne următoarea chestiune:

Din moment ce admit și dâșii că realitatea psihică e singura realitate, iar fenomenologia materială e doar o pojghiță externă, și aceea existentă numai față de conștiințele percepătoare; dacă dar materia este felul în care spiritele își apar unele altora, prin urmare un rezultat al comerțului, al acțiunii reciproce a factorilor spirituali – singurii reali – cum se face și de unde rezultă acea prăpastie dintre lanțul fenomenelor psihice și a celor fizice corespunzătoare, cum se face că din viața sufletească nu se pot explica și deduce legile fizice? Relațiunea dintre doi factori sufletești trebuie să fie o problemă de știința sufletului (fie chiar o relație socială), iar dacă materia nu este decât efectul unei astfel de relațiuni, manifestările sale ar trebui să poată fi derivate din legea acelei relații superioare. Iar în cazul când lucrul nu se poate, oare aceasta nu e o indicație că materia cuprinde ceva în *plus* față de elementele spirituale care se influențează reciproc?

A doua obiecțiune a lui Petrovici se referă la faptul că:

După [această formă de] spiritualism două centre spirituale A și A' își apar sieși ca suflet și unul altuia ca materie, – adică acționând unul asupra celuilalt își apar sub forma de B și B' (aspecte fizice).

„Ei bine, o astfel de concluziune ar fi posibilă numai într-un singur caz – spune Petrovici. Când n-am întâlni niciodată în experiență o acțiune de la psihic la psihic, care să rămână de resortul curat psihic. Dar ce însemnează influența de la idee la idee, de la concepție la concepție etc.?” – se întreabă Petrovici.

Trece apoi la „argumentul cel mai reputat al spiritualismului, acel care susține că despre viața sufletească avem o cunoștință directă, nemijlocită, și de aceea într-înșă cunoaștem lucrurile așa cum sunt în esența lor intimă”. Argument conform căruia „Materia, dimpotrivă, reprezintă o cunoștință indirectă”. Dar Petrovici spune:

Cu toate acestea nenumărate fapte vin să ne arate că aceia ce cunoaștem noi în percepția internă – și numim viață sufletească – e numai o suprafață sub care se frământă necunoscute, valurile unei lumi adânci. Avem impresiunea clară că ceea ce cunoaștem în noi nu este tot, că dedesubt se mai află ceva, profund și insondabil, care este din cadrele vieții sufletești.

¹⁰ Petrovici are în vedere lucrarea lui Theodor Ziehen, *Über die allgemeinen Beziehungen zwischen Gehirn und Seelenleben*, Leipzig, Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1902.

¹¹ Petrovici se orientează după felul în care îl clasează Wundt în *Grundriss der Psychologie*.

Petrovici spune că sunt motive pentru care „nu putem considera spiritul ca lucrul în sine al materiei, care ar fi o simplă aparență a lui”, și ajunge la concluzia:

Nici materia nu poate fi esența spiritului, dar nici spiritul [a] materiei.

În acest context, Petrovici amintește că: „Faptul că nici unul din cele două aspecte nu este sub toate raporturile mai luminos decât celălalt, ci își împart alternativ lumina și se întrec în unele privințe, rămânând inferioare într-altele” l-a remarcat de multă vreme și a căutat chiar să fixeze „în ce direcție e mai limpede unul, în care altul”, încercând să exprime sub forma unei reguli „această oscilare a clarității”. Regula pe care a formulat-o întâia oară în lucrarea *Paralelismul psihofizic* o socotește încă exactă și o reproduce împreună cu câteva rânduri explicative.

Regula ar fi:

De câte ori e vorba despre o *ratio essendi*, claritatea e de partea materiei întotdeauna; când însă e vorba de *ratio fiendi*, atunci se găsește când de partea spiritului, când de a materiei.

Părerăa lui Petrovici e că: „Această din urmă alternare a fost și cauza pentru care la început s-au preferat concepții dualiste. Admiterea a două substanțe de sine stătătoare, care se determină rând pe rând, părea cea mai comodă împăcare a acestei oscilări a rangului pe care o arată în experiență aspectul fizic și acel sufletesc”.

În încheierea articolului, Petrovici expune soluția care i se pare cea mai plauzibilă:

Rămânând în cadre moniste, pe care rațiuni de logică i le impun, dar fără a nesocoti faptele concrete, am impresia că soluția cea mai plauzibilă nu este nici materialismul, nici spiritualismul, ci concepția după care materia și spiritul sunt două aspecte deosebite ale unei a treia realități necunoscute, de la care emană amândouă și pe care n-o exprimă deplin nici una dintre ele. Este concepția împărtășită de Spinoza (întrucâtva și de Kant), de Schelling și de Höffding cu deosebire, între moderni, este singura soluție monistă care rămâne întrucât nu putem recunoaște ca o soluție adevărată așa-numitul „monism al experienței pure” care după unii ar reprezenta dezlegarea cea mai bună a problemei.¹²

Realitatea absolută se manifestă ca materie și ca spirit. În fiecare din ele ea exprimă câte o parte din tezaurul bogăției sale, fără a exprima tot cât are în vreo una, sau exact aceeași parte în amândouă. Din această cauză nu se pot deriva nici spiritul din materie, nici materia din spirit și tot din această pricină cunoașterea lumii fizice ne deschide unele perspective mai bogate decât cunoașterea vieții sufletești, tot așa după cum se întâmplă contrarul. Că spiritul va păstra întotdeauna asupra materiei superioritatea conștiinței sale și titlul de condițiune a materiei e un lucru ce nu tăgăduim. Că materia ca atare nu este un lucru în sine, ci un fenomen, aceasta ne pare de asemeni un lucru metafizicește probabil. Dar lucrul în sine al materiei nu credem că e spiritul, pe care îl considerăm mai degrabă tot ca o manifestare nedeplină și scăzută a lucrului în sine. Și principiile materiei și acele ale spiritului sunt icoane insuficiente ale acestuia din urmă, și am putea adăuga, utilizând un termen al lui Schelling, de *poli* deosebiți.

¹² Petrovici a reluat discuția despre fundătura în care duce teoria experienței pure și în articolul „Metafizica și legitimarea ei” (1920), care va fi inclus în volumul său *Introducere în metafizică* (1924; ediția a doua, 1929).

„FIINȚAREA FĂRĂ TRUP” ȘI NEMURIREA SUFLETULUI

Peste ani, Petrovici va mai medita asupra raportului dintre spirit și corp, din perspectiva „problemei supraviețuirii în cadrul criticii filosofice”.

Ținând cont de dezbaterile filosofice contemporane lui, dar și de noile descoperiri științifice, în conferința „Dincolo de zare” susținută la Ateneul Român, în 1939¹³, va spune:

Din ce în ce începe a se vedea mai bine că paralelismul și corespondența dintre spirit și corp nu sunt chiar așa de perfecte cum păreau la un moment și că nu există suprapunere desăvârșită între manifestările ambelor domenii, – fizic și psihic.

Amintind cercetările lui Henri Bergson, Petrovici zice, în primul rând, că „paralelismul, atâta cât este, capătă o nouă interpretare”:

Corpul apare, în genere, nu ca principiul vieții spirituale, ci ca un instrument de actualizare al unui cuprins sufletesc, care ființează în sine, independent de mecanismul material; instrument de actualizare, el mai este deopotrivă și un impediment, care stăvilește izbucnirea integrală, traducerea în faptă explicită a tezaurului lăuntric, în totalitatea lui.

Semnaleză, plastic, „imensa eterogenitate dintre spirit și corp”:

1) În timp ce corpul nostru este un fragment minuscul dintr-o lume materială infinită, aceeași lume încapă întreagă în conștiința noastră spirituală; 2) în timp ce corpul este opac, spiritul e transparent. Dacă introduc o carte într-un sertar, cartea aceasta dispare, – dar dacă o introduc în spiritul meu, atunci ea nu rămâne sustrasă altora, ba poate se intensifică prin tot ce îi adaugă entuziasmul meu.

Petrovici invocă și interpretează, apoi, o serie de fapte care tind să înlăture „ideea unei corespondențe perfecte între fenomenele spiritului și acele ale materiei nervoase, ceea ce condusesse pe mulți să afirme legătura indisolubilă între soarta sufletului și cea a corpului omenesc, care ar fi substratul și condiția indispensabilă a vieții psihice”.

Mai spune că:

Paralel cu aceste considerații psihofizice, – reflecții de filosofie generală, reluând și intensificând, pe baze noi, vechi opinii, pe care știința însă le ținea la o parte și le privea cu scepticism, au venit să spulbere pretențiile „materiei” de-a fi realitatea fundamentală din cuprinsul cunoașterii noastre.

Astfel că acum:

Departee de a fi o asemenea realitate fundamentală, ea [materia] se înfățișează, la analiză, ca *produsul subiectiv al unei percepți rezumative și incomplete*. Nu numai că nu poate fi

¹³ Conferința a fost publicată în revista *Gândirea*, anul XVIII, nr. 7, 1939, pp. 353–368, și în colecția „Biblioteca Ateneului Român” (nr. 24): I. Petrovici, *Dincolo de zare. Problema supraviețuirii în cadrul criticii filosofice*, București, Tiparul „Cartea Românească”, 1940. Cuprinsă în volumul: Ion Petrovici, *Filosofie și metafizică*, ed. cit., pp. 174–198. Urmărind programul de la Universitatea Ateneului Român, am aflat că în zilele de 31 ianuarie și 7 februarie ale anului 1935, Ion Petrovici a mai ținut două lecții despre „Spirit și materie”. (Vezi *Anuarul Ateneului Român, pe 1935*, publicat sub îngrijirea lui Gh. Adamescu, București, Tip. Cărților Bisericești, 1936, p. XXXVIII.)

o substanță absolută, dar nici măcar o oglindă adecvată și completă a realității, în așa fel încât să putem afirma că fărâmarearea imaginii atrage și înseamnă fărâmarearea realității întregi. Distrugerea corpului nu implică astfel o distrugere totală și nu ne putem împotrivi ideii unei lumi invizibile, care nu apare organelor simțurilor, căci aceasta există de fapt – postulat științific – la spatele lumii vizibile.

Petrovici constată că această convingere „este destul de veche, dar ea a fost recent întinerită, adâncită și dusă mai departe de noile teorii fizice, care constituie universul einsteinian”. Spune despre fizica nouă că „a aruncat cu succes sonde în imaterial”, și:

Ceea ce interesează această excursie în fizica renovată, pentru obiectul cercetării noastre, este faptul că substanța materială apare tot mai precis ca un derivat grosier și neadecvat al adâncimilor existenței, care depășesc considerabil fața vizibilă a lumii înconjurătoare. Ideea unei lumi corporale, în poligonul unor dimensiuni pe care spațiul nostru nu le cunoaște, apare nu numai ca o afirmare posibilă, ci chiar ca o certitudine întemeiată. Iar consecința interesantă pentru noi ar fi că distrugerea corpului nostru nu implică distrugerea integrală a ființei noastre, ale cărei rădăcini se înfig în profunzimile neintuitive ale celeilalte lumi. Din moment ce substanța materială nu este un principiu, ci un produs, ea nu exclude posibilitatea altor combinații ale formulelor supreme, alte produse mai rarefiate și mai fine, alte ființări mai nobile și mai spiritualizate, fie că ar fi spirit pur, ori spirit învelit într-o haină mai eterică, ori, în sfârșit, ceva care le întrece pe toate și de care nu ne putem face nici un fel de icoană inteligibilă.

Astfel exersat, Petrovici aderă la descoperirea „chimistului și biologului” Morley Martin, „cunoscută în cercuri mai restrânse, dar în ultimele zile împrăștiată de cea din urmă scriere a lui Maeterlinck, *La Grande Porte*”, care a dus la concluzia de principiu: „că se poate constata viață efectivă, fără organism material, și că întruparea nu e o condiție a vieții, ci un rezultat al ei, pe care îl poate produce în condiții determinate”¹⁴; și înserează lângă aceasta „un gând care l-a cercetat adesea în meditațiile sale metafizice”, conform căruia:

Este netăgăduit că existența – cel puțin pe latura care o cunoaștem – este stăpâna evoluțiunii și cu riscul de-a izola complet această fațadă sensibilă, de profunzimile ei nevăzute, va trebui oricum să prelungim, într-o formă, procesul evoluțiunii și dincolo de zare, chiar dacă vom fi nevoiți să-l stingem pe treptele tronului dumnezeiesc.

El crede că dacă nu excludem „o ființare fără trup”, putem concilia cele două păreri concurente asupra evoluției: una care susține că omul e apogeul evoluției, și alta care susține că se poate merge mai departe, inventând o nouă structură care să depășească speța omenească. Adică se poate spune: „pe de o parte că omul reprezintă apo-

¹⁴ Este vorba despre experimentul lui William Morley-Martin, un chimist metalurgist și biochimist amator care a anunțat printr-o plachetă publicată în 1934 – *The Reincarnation of Animal and Plant Life from Protoplasm Isolated from the Mineral Kingdom* – că a ajuns la „uimitorul rezultat de-a scoate dintr-o rocă minerală, azoică, în care nu se găsea nici urmă de fosilă, printr-un procedeu de încălzire și izolare specială, mai întâi o substanță pe care a denumit-o «protoplasma primordială», apoi ulterior, din aceasta, numeroase organisme multicelulare”. Rezultatul, neologat ulterior în literatura științifică, a fost foarte difuzat în epocă. Maurice Maeterlinck i-a dedicat un capitol din volumul *La grande porte* (1939), de unde Petrovici și-a însușit fraza ilustrativă: „L’animal perd son corps mais ne perd pas la vie” [Animalul își pierde corpul, dar nu-și pierde viața], p. 245.

geul *tovărășiei spiritului cu corpul*; dar că se poate admite totuși o continuare a evoluției, printr-o speță fără corporalitate, prin urmare invizibilă, care ar purcede, printr-un fel de mutație, din ființa noastră omenească”. Și continuă: „Descompunerea unui organism prin moarte, în această ipoteză, liberează sufletul, care e resorbit de transcendent”. Iar „În acesta [în transcendent] par a se găsi întotdeauna rezerve spirituale, cu solia de-a se întrupa în lumea sensibilă”.

Și neputând concepe altfel existența, decât ca o „șesătură de scopuri și mijloace”, Petrovici conchide:

spiritul transcendent nu va putea probabil să anuleze pur și simplu individualitatea, după ce ne-a utilizat ca mijloace, ci va trebui poate să folosească aceeași formulă tranzacțională – care se vede pretutindeni în structura existenței – făcând concesiile spiritului nostru individual, desfăcut și eliberat prin moartea corpului, acordându-i mai departe o ființare individuală, desigur nu identică cu cea pământească, nu așa de țărnută și având o corelație mai strânsă cu întregul spiritual, – dar oricum o individualitate ...

Gândind astfel, Petrovici ajunge, în final, la o concepție în care „s-au înlăturat, din calea nădejilor noastre, o seamă de piedici, socotite altădată definitive” și prin care „s-a redat drum liber, ba poate și sprijin credinței în nemurirea sufletului”.

BIBLIOGRAFIE

- Petrovici, Ioan, *Paralelismul psiho-fisic*, București, Atelierele Grafice I. V. Socecu, 1905.
- Petrovici, I., „Spirit și corp”, *Revista generală a învățământului*, anul I, nr. 8, 1906, pp. 599–604, și nr. 9, 1906, pp. 692–699.
- Petrovici, I., „Răspuns la o amabilitate (a D-lui D. C. Nădejde)”, *Cultura română* (Iași), anul IV, nr. 4, 1907.
- Petrovici, I., „Monismul «experienței pure»”, *Cultura română* (Iași), anul IV, no. 5, 1907, pp. 199–204; no. 6, 1907, pp. 248–253.
- Petrovici, I., „Notă la Monismul experienței pure”, *Cultura română* (Iași), anul IV, nr. 7, 1907, p. 291.
- Petrovici, I., *Cercetări filosofice*, Iași, Tipografia „Dacia” Iliescu, Grossu & Comp., 1907; ed. a doua, București, Tipografia Ion C. Văcărescu, 1926.
- Petrovici, Ioan, *Noi cercetări filosofice*, Iași, Tipografia „Dacia” P. & D. Iliescu, 1911, pp. 38–57.
- Petrovici, I., „O prelegere de istoria filosofiei”, *Convorbiri literare*, anul 73, nr. 2, 1941, pp. 133–143.
- Petrovici, I., *Dincolo de zare. Problema supraviețuirii în cadrul criticii filosofice*, București, Tiparul „Cartea Românească”, 1940.
- Petrovici, Ion, *Misiunea filosofului*, ediție critică de Adrian Michiduță și Vasile Gogea, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2004.
- Petrovici, Ion, *Filosofie și metafizică*, ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Craiova, Aius PrintEd, 2007.
- Scurtu, Nicolae, *Titu Maiorescu în corespondență cu Ion Petrovici: completări edificatoare*, București, Editura Ars Docendi, 2017.
- *** *Anuarul Ateneului Român, pe 1935*, publicat sub îngrijirea lui Gh. Adamescu, București, Tip. Cărților Bisericești, 1936.